M. TULLIJE CICERON

GOVORI PROTIV KATILINE

PO IZDANJU P. REIS, LEIPZIG

Z A G R E B

18352

M. TULLIJE CICERON

GOVORI PROTIV KATILINE

PO IZDANJU P. REIS, LEIPZIG

Z A G R E B

Govor prvi

1.

Do kada ćeš konačno, Katilino, zlorabiti strpljivost našu? Dokle će nas još tvoja mahnitost zavaravati? Neobuzdana mahnitost, kako daleko će se razmetati? Zar te nije baš ništa potresla ova noćna posada Palatina, ništa gradske straže, ništa bojazan puka, ništa strka svih plemića, ništa ovo toliko osigurano mjesto za održavanje senata, ništa lica ovih? Nisi li osjetio, da su tvoje namjere otkrivene? Ne vidiš li, da je saznanjem svih ovih priklještena zavjera tvoja? Što si noćas, a što prošle noći radio, gdje si bio, koga si sazvao, što si odlučio, tko od nas prisutnih to ne zna? O vremena o običaji! Senat to opaža, konzul vidi, a opet ovaj živi. Živi? Što više dolazi u senat, prisustvuje vijećanju, označuje i određuje očima na smrt svakoga pojedinoga od nas, mi pak hrabri muževi, dosta činimo za državu,ako pomamu i osnove istoga suzbijemo. Katilino tebe je trebalo već davno osuditi na smrt zapoviješću konzulovom, sunuti te u onu propast, koju ti za nas sve već davno snuješ. Zar nije najodličniji muž P. Scipion, vrhovni svećenik T. Grakha, dao ubiti, kao posebne, koji je samo malo drmao državom, a Katilinu, da podnosimo, koji hoće čitav svijet požarom i smrću uništiti, mi kao konzuli? Sad prelazimo preko one, kao prestare, kako je Servilije Ahala svojom rukom ubio Sp. Melija, koji se zanimao novim stvarima. Bilo je, bilo je nekad vrline u ovoj državi, da su hrabri muževi žestokim kaznama obuzdavali škodljivu čeljad, kao najgoreg neprijatelja. Imamo odluku senata o tebi, Katilino vrlo strogu i tešku, ne manjka državi ni razboritosti, ni ugleda ovome redu, mi, mi, kažem otvoreno konzula nemamo.

4.

Odlučio je nekada senat, da se konzul L. Opinije pobrine, da država ne štetuje, nije prošla ni jedna noć i ubijen bude

Kaj Grakho od najslavnijeg oca djeda, pradjedova, zbog neznatnih sumnja o pobuni, ubijen je konzular M. Fulvije s djecom. Sličnom odlukom senata dana je država konzulima K. Mariju i L. Valeriju, zar nije samo dan poslije zadesila smrt i kazan od države L. Saturnina, pučkog tribuna i pretora K. Servilija. A mi već dvadeset dana podnosimo, da otupi oštrina odluke ovih. Imamo naime takav zaključak senata, ali zaključen u zapisniku, kao spremljen u koricama, a po kojem zaključku senatskom, treba, Katilina, da budeš smjesta ubijen. A ti živiš, i živiš ne zato, da odustaneš, nego da ojačaš drskost svoju. Htio bih, izabrani oci, da budem blag, želim, da se ne pokažem nemaran u tolikim pogibeljima države, nego se već moram sam osuditi zbog nerada i ništavosti.

5.

Tabor u Italiji proti puka rimskoga je smješten na vratima u Etruriju, iz dana u dan raste broj neprijatelja, zapovjednika i vođu neprijatelja vidite između zidina gradskih, čak u senatu, kako svaki dan sprema državi neku unutarnju propast. Ako te već ja Katilino budem dao uhvatiti ili ubiti, vjerujem, da ću se više morati bojati, da ne bi svi dobri ljudi rekli, da sam to učinio prekasno, nego preokrutno. No ja to što je već prije trebalo učiniti iz izvjesnog razloga, još se ne dam sklonuti, da to učinim, tada istom bit ćeš ti ubijen, kad se već nitko ne bude mogao naći, toliko nepošten, toliko propao, toliko tebi sličan, koji ne bi priznao, da se to s pravom učinilo.

6.

Dok god bude ikoga, koji bi se usudio tebe braniti, živjet ćeš, a živjet ćeš, tako, kako živiš, okružen mnogim mojim i tvrdim stražama, da se ne ćeš moći maknuti protiv države. A oči i uši mnogih također će te uhoditi i paziti na tebe, a da ne primjetiš, kao što su to do sada činili. Ta i što je, što bi ti već više mogao očekivati, kad niti noć ne može tamom prikriti griješne sastanke, niti privatna kuća zadržati među zidinama glasove tvoje urote, kad već sve izlazi na svijetlo. Promijeni već jedamput tvoju zamisao, vjeruj mi, zaboravi ubijstva i požare. Zatvoren si odasvud, jasnije su nam od svijetla sve osnove

tvoje, koje daj prođi sa mnom. Sjećaš li se, da sam ja 21. listopada rekao u senatu, da će izvjesnoga dana, i to, do 27. listopada biti kod oružja K. Manlije, pratilac i pomagač drskosti tvoje. Zar me je zavarao, Katilino, ne samo toliki pothvat, toliko okrutan, toliko nevjerojatan, već čemu se je mnogo više čuditi, sam dan? Isto tako sam rekao u senatu, da si odredio smrt plemića 26. listopada, tada, kada su mnogi prvaci gradjana pobjegli iz Rima, ne da sebe sačuvaju, nego, da suzbiju tvoje nakane. Možeš li poreći, da si ti onoga istoga dana mojim stražama, mojim trudom opkoljen nisi mogao suprotstaviti državi, kad si ti nakon odlaska ostalih izjavio, da se zadovoljavaš pokoljem nas, koji smo ostali u gradu?

8.

Što, dok si ti pouzdano vjerovao, da ćeš Preneste na sam dan 1. studenoga zauzeti noćnom navalom, nisi li primjetio, da je ono naselje, na moju zapovijed, mojim četama, stražama i noćnim stražama, bilo utvrđeno. Ništa ne radiš, ništa ne poduzimaš, ništa ne misliš, što ne bih ja, ne samo čuo, nego i uvidio i jasno osjetio. Razmotri ipak sa mnom onu prošlu noć, pa ćeš uvidjeti, da ja mnogo oštrije pazim na spas, nego ti na propast države. Velim, ti si pretprošlu noć došao među srpare, ne ću raspravljati tajno, u kuću M. Leke, i da su se sastali ondje mnogi saučesnici istog bezumlja i zločina. Usudjuješ li se to osporiti? Dokazat ću ti, ako to osporiš!

Vidim, da ih ima nekoliko ovdje u senatu, koji su bili s tobom.

9.

O, besmrtni bogovi! Ta gdje u kojem narodu živimo? U kojem gradu živimo? Kakvu li državu imamo, ovdje, ovdje su u našem broju, izabrani oci u ovom najsvetijem i najuglednijem vijeću cijeloga svijeta, koji misle o propasti svih nas, o propasti ovoga grada, pa čak i čitavoga svijeta. Ove ja gledam, kao konzul i pitam za mišljenje o državi, te njih, koje bi trebalo smaknuti, još ne imenujem. Bio si dakle kod Leke onu noć. Katilino podijelio dijelove Italije, odlučio kuda ćeš koga poslati, kako ti se svidjelo, odredio si koga ćeš u Rimu ostaviti, koje ćeš sa sobom povesti, opredijelio si djelove grada za po-

žare, potvrdio si, da ćeš već ti sam izaći, rekao si, da je sada premalo vremena za tebe za otezanje, što ja još živim. Našla se dva viteza rimska, koji bi tebe te brige riješili, i koji su obećali, da će me one iste noći tik pred zoru ubiti u mome krevetu.

10.

Sve ovo sam ja saznao, jedva što se je vaš sastanak razišao, kuću svoju sam većim četama utvrdio i učvrstio, otpravio one, koje si mi ti zarana poslao, da me pozdrave, baš su oni došli, za koje sam ja pred mnogim i uglednim muževima nagovijestio, da će doći k meni u to vrijeme.

Budući da je tako Katilino, nastavi, što si započeo, izađi konačno iz grada, otvorena su vrata, gubi se! Odviše dugo te želi za vođu onaj tabor Manlija. Izvedi sa sobom isto tako sve svoje, ako manje, ako najviše, očisti grad! Oslobodit ćeš me velikoga straha, čim bude stajao izmedju tebe i mene gradski zid. Biti s nama više ne možeš, jer to ne ću podnositi, dozvoliti, ni dopustiti.

11.

Veliku hvalu moramo podastrijeti besmrtnim bogovima, a naročito ovome Jupitru Statoru, najstarijem čuvaru ovoga grada, da smo ovoj tako gadnoj, tako strašnoj, tako pogibeljnoj državi propasti, već toliko puta izbjegli. Ne smije dulje o jednome čovjeku ovisiti spas države. Kako si dugo, meni izabranome konzulu, spremao zasjede, Katilino, a ja se obranio ne državnom stražom, nego vlastitim oprezom, kad si mene konzula i svoje suparnike, za prošlih izbora, htio u polju ubiti, spriječio sam tvoje griješne pothvate obranom prijatelja, te stražama, a da nisam u javnosti podigao uzbunu, ukratko koliko god puta si me napao, sam po sebi sam ti se opro, makar sam vidio svoju propast spojenu sa velikom nesrećom države.

12.

Sad već otvoreno napadaš cijelu državu, hramove besmrtnih bogova, kuće gradske, život svih gradjana, čitavu Italiju zoveš na propast i pustošenje. Zato, jer to, što je prvo i što

je uobičajeno po stezi preda u ovoj državi, jer se ja još ne usuđujem, da to uradim, učinit ću ono, što je prema strogosti blaže, a za opći spas korisnije. Jer ako zapovijedim, da te se ubije, ostat će u državi ostala četa zavjerenika, ako ti izađeš iz grada našto te ja već dugo potičem, iscrpst će se velik i poguban talog države, tvojih saučesnika.

13.

Što je Katilino, oklijevaš li to učiniti po mojoj zapovijedi, što si već sam svojevoljno kanio učiniti? Da izađeš iz grada, zapovijeda konzul neprijatelju. Pitaš me, zar u progonstvo? Ne zapovijedam ti, nego ako me pitaš za savjet, savjetujem.

Što je napokon Katilino, što bi te u ovome gradu moglo veseliti? Osim ove zavjere propalih ljudi, koji te se ne bi bojao, nitko tko te ne bi mrzio. Koji žig domaće sramote nije užežen u tvome životu. Koji prikor tvoje ličnosti nije vezan sa tvojim glasom? Koja je požuda uzmanjkala očima, koji zločin od tvojih ruku, koja sramota od čitavog tijela? Kojemu ti momčiću, kojega si uhvatio zamamom pokvarenosti u mrežu, na drska djela mač, a baklju za požudu, nisi prednosio?

14.

Što dalje? Budući da si poslije smrti prve žene za novi brak kuću ispraznio, nisi li također drugim nevjerojatnim zločinom ovaj zločin uvećao? To ja mimoilazim i lako dopuštam, da se prešuti, da se ne pokaže toliki zločin u ovoj državi, ili da nije bio kažnjen, ne spominjem propast tvoga imetka, što ćeš osjetiti tek da ti prijeti idućih Ida; dolazim na ono, što se ne odnosi na osobnu sramotu tvojih mana, ne na domaće tvoje poteškoće i sramotu, nego na najviši probitak države i spas nas svih.

15.

Može li tebi, Katilino, ovo svjetlo ili zrak ovoga neba biti ugodan, kad znaš, da nema nikoga od ovih, koji ne bi znao, da si zadnjeg prosinca za konzulovanja Lepida i Tula stajao u zboru sa oružjem, da si spremio četu, da ubiješ konzula i prvake građana. Zločinu i mahnitosti tvojoj nije se usproti-

vila kakova tvoja zamisao ili tvoj strah, nego sreća puka rimskoga. Čak i ono obilazim, nije to tajno, ili učinjeno malo kasnije, koliko puta si ti mene, kao izabrana, koliko pak puta, kao konzula, pokušao ubiti; koliko sam puta izbjegao tvojim napadajima, koji su bili tako udešeni, da se pričinjali, da se ne mogu izbjeći, nekom neznatnom kretnjom, i kako kažu tjelom svojim. Ništa ti ne uspjeva, ništa ne postižeš, pa ipak ne prestaješ pokušavati i htjeti.

16.

Koliko je puta već tebi izbijen ovaj bodež iz ruku, koliko je puta istrgnut i izmakao nekim slučajem, ipak ne možeš ovo duže otkloniti. Ne znam kakovim je obredima od tebe zaređen i zavjetovan, kad misliš, da ga moraš zabosti u tijelo konzula.

Sada pak, kakav je tvoj život? Želim sada s tobom razgovarati, ne da bi se činilo, da sam potaknut mržnjom, kojom bi trebalo, već milosrdnošću, koja se ne dolikuje tebi nikako. Malo si prije došao u senat? Tko te je pozdravio od tolikog mnoštva od toliko tvojih prijatelja i znanaca? Ako se ovo od sjećanja ljudi nije nikome dogodilo, očekuješ li, da osudu glasno izraze, kada si najtežom osudom šutnje škršen? Što su ovim tvojim dolaskom ispražnjene ove klupe, što su svi konzulari, koje si ti vrlo često na smrt odredio i čim si sjeo, ostavili su ovaj red klupa prazan i gol, kakovim dakle srcem, misliš ti to podnositi?

17.

Kad bi me se, tako mi Herkula na isti način bojali moji robovi, kao tebe tvoji sugrađani, držao bih, da moram ostaviti svoju kuću, a ti ne misliš, da ti treba grad ostaviti? A kad bih vidio, da sam sugrađanima nepravdom toliko mrzak i sumnjiv, volio bih, da me ne gledaju, nego da me gledaju neprijateljskim očima, ti i ako svijestan svojih zločina priznaješ pravednu mržnju svih, koja ti već dugo pripada, ti se ne skanjuješ, od onih čija srca i osjećaje ranjavaš, izbjegavati njihov pogled i prisutnost. Ako bi te se bojali i mrzili roditelji tvoji, a ti ih ne bi mogao na nikakav način ublažiti, ti bi se kako držim, nekuda sklonio pred njihovim očima, sada te

domovina, koja je zajednička mati svih nas mrzi i boji te se već odavno, te već odavna drži, da ti smišljaš samo njezino materoubistvo, zar ne ćeš poslušati ugled ove, zar se ne ćeš pokoriti osudi njenoj, niti se bojati sile njene?

18.

Ona s tobom, Katilino, ovako radi i na neki način tiho govori: »Nijedno se zlodjelo, već od nekoliko godina nije dogodilo, nego po tebi, nijedna sramota bez tebe, tebi jedinome pošla su ubistva građana i zlostavljanja i globljenja saučesnika bez kazne i prosto, ti si se jedini odvažio, ne samo, da ne mariš za zakone i istrage, što više, da ih kršiš i ometaš. Ono pređašnje i ako se nije smelo podnositi, ipak kako sam mogla sam snosila, ali sada, da sva strepim zbog tebe jedinoga, štogod lupne, da se Katiline boji, te da se čini, da se ni jedna zamisao ne može zasnovati protiv mene, koja bi bila daleko od tvoga zločina, nepodnosivo je. Zato idi i ukloni mi ovaj strah, ako je opravdan, da ne poginem, ako je neopravdan, da prestanem u strahu živjeti.«

19.

Tako, ako bi s tobom, kako sam rekao, domovina govorila, zar ne bi morala uspjeti, i ako se ne bi latila sile? Što? Ta ti si se sam stavio pod nadzor? Ti si sam rekao, da želiš izbjeći sumnji, te boraviti kod M. Lepida, a kad te nije primio, odvažio si se doći čak k meni, i zamolio si, da te u mojoj kući čuvam. Kad si i od mene sama dobio odgovor, da ne mogu nikako biti zajedno s tobom između istih zidova, kad sam u velikoj opasnosti već i time, što nas okružuju iste zidine gradske, došao si K. Metulu, pretoru od koga odbijen otišao si M. Metelu plemiću za koga si očito držao, da će biti za pasku najrevniji i za sumnjičenje najbolja njuha i za kažnjavanje najodvažniji. Ali kako daleko se čini, mora biti od zatvora i okova, koji je sam uvjeren, da je potreban paske.

20.

Kad je tome tako, Katilino, zar još oklijevaš, kad već ne možeš umrijeti mirne duše, da odeš u tuđe zemlje i taj život, koji si spasio od mnogih pravednih i zasluženih kazna, predaš bijegu i samoći.

Pitaj senat, ti to naime tražiš, i kažeš, ako ovaj red odluči, da odeš u progonstvo, da ćeš se drage volje pokoriti. Ne predlažem, jer se to ne slaže sa mojim običajem, a ipak ću učiniti, da razabereš, što ovi misle o tebi. Izađi iz grada, Katilino, oslobodi državu od straha, pođi u progonstvo, ako već očekuješ taj glas. Što je? Opažaš li, vidiš li šutnju ovih? Dopuštaju, šute... Zar očekuješ senatski zaključak onih, koji govore, čiju prećutnu volju vidiš?

21.

Ali, kad bih ovo isto kazao ovom odličnom mladiću P. Sestiju, ili vrlo hrabrom mužu M. Marcelu, već bi na mene kozula u ovome samome hramu punim pravom napali silom i šakama. Za tebe pak Katilino, jer šute, odobravaju, jer odobravaju zaključuju, ne samo ovi, kojih ti je uglednost očito mila, a život bez ikakove cijene nego također i oni rimski vitezovi, najčasniji i najbolji muževi i ostali najhrabriji građani koji okružuju senat, koje si mogao vidjeti i zanimanje za raspravu primjetiti i malo im prije glasove čuti. Koje ja već dugo od tebe četama i oružjem suzdržavam, a iste ove lako ću navesti, da to što već davno snuješ opustošiti, dok budeš ostavljao, otprate sve do vratiju.

22.

Premda što govorim? Tebe, da bilo koja stvar skrši? Ti, da se bilo kada popraviš? Ti, da kakav bijeg snuješ? Ti, da misliš na ikakovo progonstvo? O, da ti dadu besmrtni bogovi tu zamisao! Ma da vidim, ako se zaplašen mojim riječima naumiš ići u progonstvo, koliko oluja, mržnje nama, premda manje u sadašnje vrijeme, zbog svježine tvojih zločina, ali za kasnije vrijeme, nam prijeti. Ali vrijedno je izvrći se tolikoj oluji, samo ako bude odijeljena od države. A da se ti ostaviš tvojih mana, da se zaplašiš zakonskih kazna, da popustiš neprilike države, to se ne može tražiti, jer nisi ti taj, Katilino, da bi te ikada odvratio ili stid od sramote ili strah pred opasnošću ili razum od mahnitosti.

23.

S toga, kako sam već često kazao, idi, te ako meni, kao

tvome neprijatelju kako si nagovijestio, hoćeš nametnuti mržnju, idi pravo u progonstvo, jedva ću, podnositi govorkanja ljudi, ako to učiniš, jedva ću podnositi težinu te mržnje ako ćeš poći u progonstvo na zapovijed konzula. Ako pak hoćeš poslužiti mojoj hvali i slavi, izađi sa nepogodnom četom zločinaca, gubi se u Manliju, pobuni propale građane, oprosti se od dobrih, navijesti domovini rat, poigravaj se bezbožnim zločinom, da se ne bi činilo, da si izbačen od mene, nego, da si pozvan išao k svojima.

24.

Premda što ja tebe pozivam, kad znam, da si već unapred poslao, koji da naoružani čekaju na tebe kod Fora Aurelija, za kojeg znam, da si uglavio i odredio sa Manlijem dan, za kojega znadem isto tako, da je onoga srebrenoga orla za kojega se pouzdano nadam, da će biti tebi i tvojima na propast i grob, kojemu je bilo u tvojoj kući određeno svetište, unapred poslao. Ti da uzmogneš biti duže bez njega, kojemu si se često klanjao, kad si prolazio na ubistva od kojih žrtvenika si često tu bezbožnu desnicu otkrenuo a na pogibiju građana?

25.

Poći ćeš jednom napokon tamo, kamo te već odavno privlači ta tvoja neukrođena i mahnita strast. Tebi naime ta stvar ne nanosi žalost, nego neko neizrecivo veselje. Za ovu te je ludost već priroda odredila, volja izvježbala, a sreća sačuvala. Nikada ti nisi poželio ne samo nerad, nego niti rat, ako nije bio griješan. Skupio si četu bezbožnika ne samo od propalica, nego i onih od svake nade, i sreće ostavljenih.

26.

Kakovu ćeš ovdje radost uživati, kakovim ćeš se veseljima poigravati, kakovim ćeš se željama zanositi, kad u toliko tvojih ne ćeš ugledati ni čuti ni jednoga poštenoga čovjeka. U ovu svrhu života uvježbao si tolike radove, te se priča, da si ležao na zemlji ne samo, da uvrebaš priliku za blud, da zavedeš ženu, nego i zato, da izvršiš zločin, bdio, pazio na san muževa, nego isto tako imetak spavajućih. Evo ti, pokaži ono

svoje poznato podnošenje gladi, zime, nestašice svega, čime ćeš za kratko vrijeme osjetiti se savladan.

27.

Toliko sam postigao, kad sam te suzbio kod konzulata, da možeš radije, kao prognanik napastovati, nego kao konzul zlostavljati državu, te da ono, što si zločinački nakanio, može se nazvati prije razbojstvom, nego ratom.

Sada, da ja sabrani oci, otklonim i odbijem sa sebe, neku gotovo pravu tužbu imovine, slušajte molim pažljivo, što ću reći, te si to duboko usadite u pamet i srce svoje. Ta i kad bi sa mnom domovina, koja je meni mnogo draža od moga života, kad bi čitava Italija, kad bi sva država govorila: M. Tulije što radiš, zar će ovoga za koga znadeš, da je neprijatelj, koga vidiš, kao vođu budućeg rata, za koga si primjetio, da ga očekuju, kao vođu u neprijateljskom taboru, začetnika zločina, poglavara zavjere, bunilca robova i propalica, pustiti izaći, da bi se moglo pričiniti, da nije pušten iz grada, nego pušten u grad. Ne ćeš li toga baciti u okove, ne na smrt odvući, ne najtežom smrću ubiti dati?

28.

Što te napokon prieči? Običaj preda? Ta vrlo su često privatnike u ovoj državi pogubne, građani smrću kaznili, ili zakoni doneseni o mrtnoj kazni građana rimskih. Nikada nisu u ovome gradu, oni koji se odmetnuše od države, imali prava građana. Ili se plašiš mržnje potomaka? Prelijepu hvalu zaista izkazuješ puku rimskome, koji tebe čovjeka, po tebi samome poznata bez ikakove preporuke preda iznio, odmah kako si navršio zakonom određene godine na najvišu vlast, preko svih stepena časti, ako zbog straha pred mržnjom ili druge opasnosti zanemaruješ spas tvojih sugrađana.

29.

Ali ako postoji koji drugi strah mržnje, ne treba se više bojati mržnje radi strogosti i snage, nego zbog neradnosti i ništavosti. Ili zar tada, kad bude Italija pustošena ratom, gradovi zlostavljani, kuće gorjele, zar ne misliš, da ćeš ti izgorjeti u vatri mržnje?

Ja ću na ove najsvetije riječi države i dušama ljudi, koji to isto osjećaju ukratko odgovoriti. Ja, da sam držao, da je ovo najbolje učiniti, sabrani oci, da se Katilina kazni smrću, ne bih dao užitak života ni od jednoga sata ovome gladijatoru. Ta i ako se nisu najuzvišeniji muževi i najslavniji građani Saturnini, okaljali krvlju i Grakha i Flaka, te više predašnjih, već što više proslaviti, zaista se ne trebam bojati, da bi smrću ovoga ubilca, koja mržnja potekla od potomstva. Pa kako meni ova najviše prijeti. ipak mi je bilo ovo uvijek na umu, da bih mržnju nametnutu hrabrošću, držao slavom, a ne mržnjom.

30.

Makar ima nekih u ovome redu, koji ili ono što im prijeti ne vide, ili ono što vide prikrivaju, koji su nadu Katiline podržavali blagim sudovima, te osilili urotu, koja se rađala, a da nisu u nju vjerovali, za čijim ugledom su pošli mnogi ne samo nepošteni, nego i oni, koji ne vide, kad bih ja ovoga oštro kaznio, rekli bi, da sam okrutno i silnički postupio. Sada razabirem, ako ovaj kuda kani, stigne u tabor Manlijev nitko ne će biti toliko lud, a da ne bi uvidio, da je urota bila gotova, nitko toliko nepošten, koji ne bi priznao. Ako pak ovaj jedini bude usmrćen, to ja naslućujem, da će ova kuga biti malo od države potisnuta, ali se ne će za uvijek moći potisnuti. Ako li se pak on odnese i sa sobom povede sve ostale, sa svih strana prikupljene brodolomce, utrnut će i uništiti se, ne samo ta toliko porasla kuga države, nego također i korijen i sjeme svih zala.

31.

Ta već dugo, izabrani oci, živimo u ovim opasnostima i zasjedama urote, ali ja ne znam na koji se način pojavila dozrelost svih zločina i starih mahnitosti i drskosti, baš u vrijeme moga konzulata. Jer ako se od tolikog razbojništva ovog jedinog riješimo, činit će nam se možda, da smo oslobođeni na neko kratko vrijeme brige i straha, opasnost će ipak ostati i bit će duboko zasađena u žilama i utrobi države. Kako često bolesnicima, koji su teško bolesni, te se tresu u vrućici i zimici, ako piju hladnu vodu, pričini im se, da im je u prvo vrije-

me lakše, a zatim se mnogo teže i oštrije muče, tako i ova bolest, koja je u državi, malo olakšana kaznom ovoga pritisnuti će jače ostale žive.

32.

S toga se neka odijele nepošteni, neka se odijele od dobrih, da se skupe na jedno mjesto, konačno neka budu zidom gradskim od nas odijeljeni, kako sam često već rekao, neka prestanu kod svoje kuće vrebati na konzula, stajati oko sudnice gradskoga pretora, opsijedati mačevima vijećnicu i spremati zublje i baklje za palež grada, neka bude konačno upisano na čelo svakoga pojedinoga što misli o državi. To vam sabrani oci obećajem, da će u nas konzula biti toliko mara, toliko ugleda u vas, toliko hrabrosti u rimskih vitezova, toliko sloge kod svih dobrih, da ćete odlaskom Katiline vidjeti sve jasno, objašnjeno, potlačeno i kažnjeno.

33.

Uz sve ove slutnje Katilino, za najviše dobro države na tvoju kugu i propast onih što su s tobom se udružili u svakom zločinu i ubijstvu, idi u bezbožan i griješni rat. Ti Jupitre, koji si pod istom sudbinom, pod kojom je i ovaj po Romulu postavljen grad, kojega zovemo s pravom utemeljiteljem ovoga grada i države, Ti ćes ovoga i drugove njegove od tvojih i ostalih hramova, od kuća i zidova gradskih, od života i imetka sviju građana suzbiti, te ćeš ljude neprijatelje dobrih, neprijatelje domovine, razbojnike Italije, združene savezom zločina i griješnom vezom, vječnim kaznama, žive i mrtve, uništiti

Govor drugi

1.

Jedva smo jedamput, Kvirićani, izbacili iz grada Katilinu, mahnita od drskosti, od zločina gdje izdiše, propast što je spremao domovini, vama i ovome gradu, mačem i plamenom prijetio, i na samome odlasku riječima popratili. On je otišao, istupio, izašao, izgubio se. Nikakove opasnosti više ne će ovo čudo i neman, među samim zidinama gradskim spremati. Ali mi smo ovoga jedinoga vođu građanskoga rata bez protivuriječnosti pobijedili. Ne će se napokon među rebrima našim kretati onaj bodež, ne ćemo ga se više bojati, ni u polju ni na trgu, ni u vijećnici, niti napokon među našim kućnim zidovima. Maknut je sa mjesta, pošto je iz grada prognan. Javno ćemo sada zametnuti bez ikakove smetnje opravdani rat sa neprijateljem. Bez sumnje uništili smo toga čovjeka, i veličanstveno pobijedili, kad smo ga bacili iz skrivenih zasjeda na otvorena razbojstva.

2.

Što pak nije, kako je htio, iznio okrvavljenu oštricu, pošto je izašao, dok mi živimo, jer smo mu mač iz ruku izbili, pošto je građane nepovrijeđene ostavio, još postojeći grad, koliko napokon držite, da je on tugom shrvan i pokunjen. Leži on sada srušen, Kvirićani, i osjeća, da je pogođen i maknut i obraća zaista često oči prema ovome gradu, za koji žali, da je iz njegova ždrijela istrgnut, koji se, kako mi se čini, veseli, pošto je toliku kugu izbljuvao i napolje najurio.

3.

Pa ima li još tko takav, kakvi bi svi morali biti, koji bi mene upravo zbog toga oštro optužio, zbog čega kliče moj govor tako slavodobitno i ushićeno, što nisam tako važnoga neprijatelja dao radije uhvatiti, nego protjerati, to nije moj grijeh, Kvirićani, nego prilike. Da je L. Katilina ubijen i najte-

žom kaznom smrti kažnjen, kako je već odavno trebalo biti, što je od mene običaj pređa, strogost ove vlasti i država sama zahtjevala. No kako mnogo mislite, da ih ima, koji nisu vjerovali ono, što sam ja govorio. Kako mnogo mislite, da ih ima, koji nisu vjerovali ono, što sam ja govorio. Kako mnogo, koji su ga zbog nepoštenja pomagali. Ja sam bio uvjeren, da se udaljavanjem njega, otklanja svaka pogibao od vas. Ja bi već odavna L. Katilinu ne samo uz opasnost mržnje, nego i života uništio.

4.

No kako vidim, da niste onda još dovoljno vjerovali stvari, kad bih njega kaznio smrću, koju je zaslužio, da bih svaladan mržnjom mogao njegove saučesnike progoniti, i doveo sam do toga, da se sada možete javno boriti, kad opazite neprijatelja pred sobom. Kako se pak. Kvirićani, ovoga neprijajatelja treba i izvana bojati, žao mi je što je iz grada premalo njegove pratnje izašlo. Kamo li sreće, da je sve svoje čete sa sobom izveo. Tongilija mi je izveo, kojeg je počeo još u dječačkoj odjeći zlorabiti, Publicija i Minucija od kojih dugovi počinjeni po krčmama, nisu mogli nikakovu pobunu u državi proizvesti, a ostavio je muževe sa kolikim dugovima, koliko mogućne, koliko plemenite.

5.

S toga ja onu vojsku prema Galikanskim legijama i ovome novačenju, koje je obavio na polju Picenskom i Galijskom K. Metel, i prema ovim četama, koje mi dnevno sakupljamo, veoma prezirem, vojsku, koja je skupljena od očajnih staraca, od seoskih raskalašenika, od seoskih propalica, od onih, koji su radije ostavili novac, nego ovu vojsku, koji će se srušiti, ako im pokažem ne samo ovu vojsku, nego i osudu pretorovu. Ove, koje vidim da lijeću po trgu, stoje kod vijećnice, koji također u senat dolaze, koji se sjaje od pomasti, koji blistaju grimizom, volio bih, da je izveo, kao svoje vojnike sa sobom, koji ako ovdje ostanu, vjerujte da se ne moram toliko ove vojske bojati, koliko ovih što su ostali. Tako oni i jesu strašni zato, jer znaju, da i ja znam, što oni kane, pa ipak ne odustaju od svoje namjere.

6.

Vidim, kako je Apulija podijeljena, tko ima Etruriju, tko polje picensko, tko galsko, tko je za sebe odabrao ove zasjede, ubistva i požare gradske, iznio sam to jučer u senatu. Katilina se sam prepao i pobjegao, što ovi čekaju? Ne varaju li se kruto oni, ako se nadaju, da će ona moja nekadanja blagost vječno trajati?

Što sam očekivao, već sam postigao, da vi svi vidite, da je javno spletena zavjera protiv države, jedino ako ima koga, koji ne bi držao, da slični Katilini misle sa Katilinom. Nema više mjesta popuštanju, strogost se sama nameće. Ali jedno još i sada dopuštam: neka izađu, neka odu, neka ne dozvole, da jadni Katilina pogiba od želje za njima.

7.

Pokazat ću im put: otputovao je cestom Aurelijevom, budu li htjeli požuriti, stići će ga do večera. O, sretne li države, ako još samo ovaj ološ izbaci iz grada. Tako mi Herkula, Katilino, već time. što je izbačen jedan, čini mi se, da je država odterećena. Jer može li se kakovo zlo ili koji zločin izmisliti, a koji ne bi ti izmislio. Može li se u čitavoj Italiji naći i koji trovatelji koji gladijator, koji razbojnik, koji ubica bodežom, koji rodoubojica, koji varalica, koji raskošnik, koji rasipnik, koji preljubnik, koja zloglasna žena, koji kvaritelj mladeži, koja propalica, koji ne bi priznao, da je s Katilinom bio najprisniji? Koje je umorstvo kroz ove godine počinjeno bez njega? Koje griješno oskvrnuće ne po njemu?

8.

Zaista, zar je u ikoga bilo toliko dara za zavađanje mladeži, koliko u njega? Koji je druge ljubio na najsramotniji način, a ljubavi drugih služio na najsramotniji način, jednima je obećavao plod pohote, drugima smrt neprijatelja, ne samo pobudom, već i pomaganjem kod toga. Kako brzo je pak sada, ne samo iz grada, nego i sa sela sakupio golem broj propalica. Ne samo u Rimu, nego ni u jednom kutu Italije nije bilo ni jednog dužnika, kojega nije priznavao na ovaj strahoviti savez zločina.

9.

A da uzmognete sasvim shvatiti razne nauke u suprotnom nazoru, nitko nije u mačevalačkoj dvorani drskiji na zločin, koji se ne bi priznavao najprisnijim prijateljem Katiline, nitko u kazalištu lošiji i lakoumniji, koji se ne bi spominjao kao njegov drug. Pa ipak su baš njega samoga ti ljudi slavili, kao privikla na provedbu zločina i preljuba, na podnošenje zime i glada i žedje i nespavanja, kao hrabra, ma da je ova pomagala truda i oruđa vrline, trošio bluđu i drskosti.

10.

Ako pak za njim pođu njegovi saučesnici, ako izađu iz grada sramotne čete očajnika, o blaženih nas, o sretne države, o presjajne hvale konzulatu mome. Nisu više neznatne pohote ne čovječne i nepodnosive drskosti, ništa ne smišlja osim ubistva, požara, grabeža. Svoje su očevine spiskali, imetak su svoj založili, novca i vjeresije im je već davno prije ponestalo, ipak ostaje u njima ona vrsta požude, koju su imali u obilju. Dok su u vinu i kocki tražili jedino pijanke i bludnice, mogli bi ih smatrati za očajnike, te bi ih ipak mogli snositi, tko ali ovo može podnositi, da ljenčine postavljaju zasjede najhrabrijim muževima, najveće budale najpametnijima i najrazboritijima, pijanice trijeznima, spavajući bdijućima. Ovi tu, koji leže od gozba, grleći drolje, vinom omamljeni, nabiti jelom, okićeni vijencima, zaliti pomastima, klonuli od bluda, rigaju svojim razgovorima umorstva dobrih i palež grada.

11.

Ovima, ja čvrsto vjerujem, prijeti neki zao udes, i da pretstoji, ili se bar približava kazan opakosti, zlu, zločinstvu i požudi. Ako ove moj konzulat uništi, pošto ih ne može izliječiti, to će ne na kratko, već na mnoge vjekove produžiti državu. Nema nijedan narod pred kojim bi strepili, nijedan kralj, koji bi se mogao zaratiti sa narodom rimskim, svi vanjski odnosi su hrabrošću jednoga na kopnu, a jednoga na moru, sređeni, ostaje domaći rat, unutra su zasjede, unutra je zatvorena pogibelj, unutra je neprijatelj. Moramo se boriti sa raskoši, sa bezumljem, sa zločinom. Za ovaj rat, Kviričani, ja se

proglašujem vođom, prihvatiti ću neprijateljstvo propalica, koje ću moći izliječiti bilo kojim načinom, izliječiti ću ih, što se ima isjeći, neću trpjeti, da ostane na propast države. Zato, ili neka izađu, ili neka se smie, ali ako kod iste zamisli ostanu u gradu, neka očekuju, što su zaslužili.

12.

Ima ih, Kviričani, koji kažu, da sam ja bacio Katilinu u progonstvo. Kada bih ja to mogao riječima postići, izbacio bih i same one, koji tako govore. Čovjek očito plašljiv, te gotovo preskroman, nije mogao podnijeti riječi konzula, tek mu je rečeno, da ode u progonstvo, pokorio se. Što? prošloga dana, Kviričani, kad sam u svojoj kući gotovo ubijen, sazvao senat u hram Jupitra, svu sam stvar iznio sabranim ocima, kad tamo dođe Katilina, koji ga je senatorom nazvao, koji pozdravio, koji konačno tako zagledao, kao propala građana, a ne što više, kao najtegotnijeg neprijatelja.

13.

Što više prvaci onoga reda, onaj dio klupa, kojemu je pristupio, ostao je prazan, tada sam ja, strog je onaj konzul, koji riječima građane u progonstvo baca, zatražio od Katiline (upitao Katilinu) da li je bio na noćnom sastanku kod M. Leke, ili ne. Kad je taj najdrskiji čovjek, svladan savješću, najprije zašutio, iznio sam ostalo, što je one noći radio, što je za sljedeću predvidio, razložio sam na koji je način čitav grad odredio. Kad se smeo, kad je bio uhvaćen, zapitao sam ga, zašto se žaca otići onamo, kamo se već dugo sprema, znao sam, da mu je unapred poslano oružje, sjekire, svežnjevi, trube, vojni znakovi, onaj srebreni orao, za koji je u svojoj kući čak svetište uredio.

14.

U progonstvo ja time gonih onoga, kojega sam vidio, da je već zagrezao u rat. Vjerujem, da je i Manlije, onaj centurion, koji je podigao tabor u polju fesulanskom, navijestio u njegovo ime rat narodu rimskome, te sada taj tabor ne iščekuje Katilinu za vođu, te on kako kažu ne u ovaj tabor nego u Marsiliju odlazi.

O bijednog li stanja ne samo uprave, nego i države, koja se ima sačuvati. Sada, ako bude Katilina, okružen odlukama, radovima i opasnostima mojim, te oslabiv i uplašiv se, izmijenio namjeru svoju, ako napusti svoje, nakanu da povede rat odbaci, te ako se na ovom putu zločina i rata odluči na bijeg i progonstvo, hoće li se o njemu moći reći, da ga ja nisam lišio oružja drskosti, omamljen i zaplašen mojom marljivošću, ne od nade i pokušaja odbit, već da je silom i grožnjama, ne suđen redovno, otjeran u progonstvo, i bit će ih, koji će ako on ushtije, smatrati ga ne zlim, nego bijednim, mene ne najmarljivijim konzulom, nego najokrutnijim tiraninom, koji postoji.

15.

Vrijedno je, Kvirićani, da podnesem oluju ove lažne i nepravedne mržnje, samo, da izbjegnete pogibeljima strašnoga i griješnoga rata. Slobodno se kaže za mene, da sam ga ja protjerao u progonstvo, samo ako ode. Ali vjerujte meni, ne će otići. Ja ne ću, Kvirićani, nikada od besmrtnih bogova zamoliti, da ublažim mržnju prema sebi, kad budete čuli, da L. Katilina vodi vojsku neprijatelja, te da pod oružjem prolijeće posvuda, nego ćut ćete to za tri dana. Mnogo se više bojim, toga, da mi se jednom ne predbaci što sam ga pustio, a ne što više izbacio. Ali kad već ima ljudi, koji govore, da je izbačen, i ako je otputovao, što bi isti, da je ubijen?

16.

I ako ovi, koji pričaju, da Katilina ide u Marsiliju, ne žale to toliko, koliko se boje. Nitko od ovih nije toliko milostrdan, da ne bi volio, da ode k Manliju, nego u Marsiliju. Onaj opet, tako mi Herkula, da nije nikad prije osnovao ono, što sada radi, volio bi da bude u zločinu ubijen, nego da kao prognanik živi. Sada pak, pošto mu se ništa protiv njegove volje do sada nije dogodilo, osim što je otputovao iz Rima, dok mi živimo, više želimo, da ode u progonstvo, nego da žalimo.

17.

Ali zašto, da tako dugo govorimo o jednome neprijatelju, i to o onom neprijatelju, koji se već priznaje neprijateljem, a

kog se ja, jer sam vazda želio, da nas zidovi dijele, ne bojim, o ovima, koji se pretvaraju, koji su ostali u Rimu, koji su s nama, ništa ne govorimo? Kojima se ja, ako je ikako moguće, da se to desi, ne želim toliko osvetiti, koliko, da se sami izliječe, izmire se sa državom i ja prvi ne vidim razloga zašto se to ne bi moglo dogoditi, ako me budu htjeli poslušati. Izložit ću Vam dakle, Kvirićani, iz kojih vrsti ljude se te čete sabiru, poslije toga ću im označiti lijek moga savjeta i govora, ako bude kakav mogao.

18.

Jedna je vrsta onih, koji imaju velike dugove i još veće posjede, čije se ljubavi vođe ni pod kojim uslovom odreći ne će. Ovi su ljudi najpošteniji, bogati su naime posjedom, ali im je želja i uzrok besraman. Ti da budeš zemljištem, novcem, brojem robova, te mnogim stvarima obilan i skanjuješ se od posjeda otkinuti i doprinijeti za probitak svoj? Ta što konačno iščekuješ? Rat? Što dakle? U budućim pustošenjima, da ostanu tvoji posjedi nepovrijeđeni? Ili nove knjige dužnika? Varaju se, koji to od Katiline očekuju, mojim dobrim djelima izdat će se nove knjige, ali uz dražbe, pa se ne mogu ti, koji posjeduju imanje, na bilo koji drugi način spasti. Da su na to ranije htjeli pristati, a ne najluđe boriti se sa uživanjem plodova, imali bi bogatije i bolje sugrađane. Ali ovih ljudi moramo se bojati najmanje, jer ćemo ih moći od njihova mišljenja odvratiti, ili ako istraju, čini mi se, da će više dobra učiniti za državu, nego protiv nje dići oružje.

19.

Druga vrsta je onih, koji premda tlačeni dugovima, ipak se nadaju gospodovanju, žele postići časti, kojima se u mirnoj državi ne nadaju, u uzburkanoj misle, da će postići. Ovima treba, kako se čini, to unapred odrediti, i jedino to i isto svima ostalima, da se odreknu te nade, da će polučiti ono, što poduzimlju, prije svega, da sam bdijem, da sam prisutan, da se skrbim za državu, potom da će velika životna snaga dobrih ljudi, velika sloga, veoma veliko mnoštvo ljudi, velike čete, potom će i besmrtni bogovi, ovom nepobjedivom narodu, ovoj

presjajnoj državi, krasnome gradu, proti tolike sile zločina, pružiti opipljivu pomoć. Pa da su i polučili već ono, što najvećem mahnitošću žele, zar se nadaju, da će oni na pepelu grada, na krvi sugrađana, kako su u zločinačkoj i griješnoj zamisli poželjeli, biti budući konzuli ili diktatori ili čak kraljevi. Zar ne vide, da ono, što žele za sebe postići, morali bi ustupiti kojem bjeguncu ili gladijatoru?

20.

Treća vrsta je već dobom oslabljena, a ipak vježbama otvrdnula, iz koje je vrste Manlije, kojeg sada Katilina slijedi. Ti su ljudi iz onih naselja, koja je Sula utemeljio, za koje ja držim općenito, da su muževi dobri i hrabri, ipak su to koji su radi nenadanih i neočekivanih prihoda oholije živjeli, Ovi se pak gradili toliko imućni, da dok su plivali u radosti zbog odabranih imanja, velikih četa, zapali u toliki dug, da bi, kad bi se htjeli izbaviti, morali dozvati Sulu s onoga svijeta, ovi su isto tako neke seoske ljude, bistre, a oskudne, potakli na istu nadu na grabež i na zločine. Obe ove vrste ja stavljam u istu vrstu pljačkaša i otimača, te ih to opominjem, neka prestanu divljati, te misliti na proskripcije i diktature. Tolika je naime bol uvriježena u građanstvu, da mi izgleda, da tako što ne samo ljudi, nego ni stoka, podnositi ne će.

21

Četvrta vrsta je zaista šarolika i pomiješana i buntovna, koji su već prije zatjerani u tjesnac, koji ne će nikada izbjeći neugodnostima, djelom zbog nerada, djelom zbog lošeg vođenja posla, djelom zbog nerazmjernih troškova guše se u dugu, koji zamoreni jamčenjem pred sudovima, proskripcijama dobrih, govore, iz grada i sa sela, odlaze u onaj tabor. Ove ja držim, ne toliko hrabrim vojnicima, koliko mlitavim lašcima. Ovi ljudi neka se čim prije sruše, ako ne mogu, da stoje, ali tako, da to ne samo država, nego ni najbliži susjedi ne osjete. Jer ja toga ne shvaćam, zašto oni, jer ne mogu časno živjeti, žele sramotno poginuti, ili zašto misle, da će sa manje patnje poginuti sa mnogima, nego, kad bi poginuli sami.

22

Peta je vrsta rodoubojica, ubojica iz potaje, konačno

svih zločinaca, koje ja od Katiline ne odvraćam, jer ih se niti ne može od njega otkinuti i neka zaista poginu u razbojstvu, jer ih ima tako mnogo, da ih tamnica ne bi mogla, da primi.

Zadnja pak vrsta je ne samo brojem, nego i samom vrstom i životom najočitije Katilinina, po njemu odabrana, što više ljudi iz njegova naručja, koje vidite sjajno očešlane kose, namazane ili bez brade u tunikama i talarima.

23.

Ovima čitava poslenost života i trud bdijenja sastoji u trajnim gozbama. U ovim gomilama nalaze se svi kockari, svi preljubnici, svi nečisti i bestidnici. Ove dječake toliko nakićene i raskošne naučili su ne samo ljubiti i ljubiti se dati, ne samo plesati i pjevati, nego i bodežima mahati i sipati otrove, koji ako ne izađu, ako ne poginu, ako i Katilina pogine, znajte ostat će u državi sjeme Katilinino, No ipak što žele za se ti jadnici? Zar će zajedno sa sobom povesti i svoje žene u tabor? Kako će pak moći izdržati bez njih, naročito za ovih noći? A kako će pak oni podnositi Apenine sa njihovim mrazovima i snijegom, jedino ako ne drže, da će zimu laglje podnositi, jer su naučili goli plesati po gozbama?

24.

O, strašnoga mi rata, kad će Katilina imati ovakovu kohortu bludnica za tjelesnu stražu. Spremite sad, Kvirićani protiv tako sjajnih četa Katalininih, vi svoje čete i svoje vojne odjele i najprije suprostavite onom mlitavom i sakatom gladijatoru, konzule i vođe svoje, zatim povedite protiv ove brodolomne. izbačene i oslabljene čete propalica, cvijet i snagu čitave Italije. No već će odgovoriti tvrđe naselja i gradova šumskim nasipima Katiline. Pa ni ne moram usporediti ostale čete, spremne vaše posade, sa malim brojem i nestašicom onoga razbojnika.

25.

Ali ako napustim sve ove stvari, kojima mi obilujemo, manjka senat, vitezovi, rimski narod, grad, državna blagajna, državni prihodi, čitava Italija, sve pokrajine, izvanji narodi, da mi ispustiv sve to, zaželimo usporediti same stvari, koje dolaze međusobno, to možemo iz samoga toga razabrati, kako

loše oni stoje. S ove se strane bori čednost s one divljaštvo, s ove stidljivost s one blud, s ove povjerenje s one nepravda, s ove ljubav s one zločin, s ove postojanost s one mahnitost, s ove poštenje s one sramota, s ove susdržljivost s one raskašenost, s ove konačno pravednost, umjerenost, hrabrost, razboritost sve krijeposti svih, bore se s nepravednošću, razuzdanošću, kukavnošću, nesmotrenošću, te svim manama, napokon obilje sa oskudicom, dobra stvar sa propalom, zdravi duh sa ludošću, napokon dobra nada dolazi u sukob sa očajem u svim stvarima. U takovom boju i borbi, zar ne bi klonula nastojanja ljudska, sami besmrtni bogovi silili na to, da budu od tih presjajnih krijeposti tolike i toliko velike mane bile svladane?

26.

Jer je tome tako! Kvirićani, vi kao što sam već prije rekao, branite svoje kuće stražama i budnošću, ja sam se pobrinuo, da bi grad bez vašega uznemirivanja i bez ikakove smetnje imao dosta obrane. Svi naseljenici i građani, jer su po meni upoznati, o ovom noćnom prepadu Katiline, kako će svoje gradove i zemlje obraniti, gladijatori premda su boljega duha, nego jedan dio patricija, ipak će biti skučeni našom vlašću. K. Metel, kojega sam ja predviđajući to unaprijed poslao u zemlju Galsku i Picensku, ili će toga čovjeka uništiti, ili će sve pokrete i pokušaje njegove spriječiti. O ostalim pak stvarima, kako da se udese podnijet ću prijedlog senatu. kojega saziv vidite.

27.

Sada one, koji su u gradu ostali, i što više one, koji su protiv spasa grada i svih vas, ostavljeni po Katilini u gradu, i ako su neprijatelji, jer su rođeni građani, hoću da ponovno opomenem. Moja dosadanja blagost, i ako se pričinila prevelika, očekivala je, da ono što je bilo prikrito, izbije. Što preostaje ja već ne mogu zaboraviti, daje ovo moja domovina, da sam ja konzul ovih, da moram s ovima živjeti i za njih umrijeti. Nema na vratima nikakova stražara, nikakova vrebača na putu, ako koji hoće izaći mogu dopustiti, koji se pak u gradu pokrene, kod kojeg zateknem ne samo čin, nego ma i

pokušaj protiv domovine, osjetit će, da su u gradu budni konzuli, odlični poglavari, hrabar senat, oružje, zatvori, koje su naši pređi odredili osvetnicom griješnih i oštrih zločina.

28.

Sve će se pak tako izvesti, Kvirićani, da će se najvažnija djela najmanjim pokretom, najjveće pogibelji bez ikakove buke, nutarnji i domaći rat od uvijek najsvirepiji i najteži, po jedinome meni, kao vođi i glavnome zapovjedniku u togi smiriti. Jer ja ću to tako udesiti. Kvirićani, da ne bude, ako je ikako moguće, niti jedan nepoštenjak u ovome gradu nekažnjen za svoj zločin. Ali bude li me sila vidljive drskosti, bude li me prijeteča pogibao države nužno od ove moje blagosti odvratila, ja ću zaista provesti ono, što se čini jedva poželjnim u tako i toliko zasjedničkom ratu, da s jedne strane ne pogine ni jedan dobar, a s druge, da se spasite samo kaznom nekolicine.

29.

To vam ja, Kvirićani, obećajem, a da se ne uzdam ni u vlastitu mudrost, ni u mudre ljudske misli, već u mnoge i nesumnjive znakove besmrtnih bogova, kojima vođen u toj nadi i mišljenju, koji brane, ne više iz daleka, kako su običavali, pomoću svojom od izvanjeg i dalekog neprijatelja, nego ovdje očito prisutni svojim božanskim ugledom i pomoću, svoje hramove i kuće gradske. Ove morate vi, Kvirićani, moliti, štovati, sazivati, da ovaj grad za koji su htjeli, da bude najkrasniji i najsretniji, da ovaj grad pošto su svladane sve neprijateljske čete na kopnu i moru, brane od griješnog zločina propalih građana.

Govor treći

1.

Državu, Kvirićani, i život svih vas, dobra, imetak, supruge i djecu vašu, i ovo sjedište najslavnije države, najsretniji i najkrasniji grad, vidite, zbog najveće ljubavi besmrtnih bogova prema vama, radovima, osnovama i pogibeljima mojima, gotovo istrgnuta iz plamena i mača, te iz ždrijela zlog udesa, i vama sačuvan i vraćen.

2.

Pa, ako nam i nisu manje ugodni i slavni oni dani, u kojima se sačuvavamo nego oni, kad smo se rodili, jer je radost nad spasom izvijesna, a udes kod poroda neizvjestan, i jer se bez osjećaja rađamo, a s radošću se spasavamo, zaista pošto smo onoga, koji je sagradio ovaj grad, podigli svojevoljno i glasom do besmrtnih bogova, to će morati i kod vas potomaka biti čašćen onaj, koji je ovaj isti sazidan grad, vrlo povećan, spasio. Ja sam naime vatru, posvuda razmještenu, podmetnutu gotovo čitavome gradu, hramovima, kućama, svetištima, i zidovima, pogasio, isto tako mačeve trgnute protiv države odbio i oštrice njihove od grla vaših suzbio.

3.

Kako sam ja to u senatu razjasnio, objelodanio, izvijestio, hoću, da vam sada ukratko iznesem, Kvirićani, da možete znati, koliko i kako je očigledno i kojim načinom, sve to istraženo i sakupljeno, vi koji to ne znate i koji očekujete.

U početku, kad je prije malo dana Katilina izašao iz grada, dok je saučesnike svoga zločina i najljuće vođe ovoga griješnoga rata ostavio u Rimu, uvijek sam bdio i brinuo se zato, Kvirićani, na koji način bi se mogli spasiti iz tolikih i toliko prikrivenih zasjeda.

Jer tada, kad sam izbacio Katilinu, ne trebam se naime

bojati već mržnje radi te riječi, dok se ne trebam više bojati te mržnje, jer je živ izašao, ali tada, kada sam njega htio istisnuti, držao sam, da će ostala četa zavjerenika, ili zajedno s njim izaći, ili da će oni, koji će ostati, bez njega biti slabi i nejaki.

4.

Ali kako opazih, da su oni, za koje sam znao, da najvećim bijesom i zločinom gore, da su oni s nama u Rimu ostali, sve dane i noći sam upotrebio zato, kako bih opazio i vidio što rade, što nakanjuju, da bih, pošto je moj govor zbog nevjerojatne veličine zločina manje vjere pobudio, stvar tako zahvatim, da biste se tada napokon pobrinuli za spas vaših života, kad biste očima vidjeli sam zločin. Zato, kad sam doznao, da je poslanik Alobrožana, s razloga podizanja preko alpinskog rata i galske bune, a pismima i nalozima, P. Lentul nagovarao, da su oni poslani k svojim suplemenicima u Galiju sa pismima i porukama na istom putu, Katilini, da im je pridijeljen za druga T. Volturcije, i da su ovome dani listovi za Katilinu, držao sam, da mi se nametnula zgoda, da što je jako teško i što sam uvijek od besmrtnih bogova želio, da će čitava stvar, ne samo po meni, nego i po senatu i po vama biti očito progledana.

5.

Zato sam jučer pozvao k sebi pretore L. Flaka i K. Pomptina, najhrabrije i najobljubljenije muževe, muževe države, stvar im razložio i rekao što želim da se učini. Oni pak, koji osjećaju za državu najljepše i najplemenitije misli bez svakog su otklona i svakog sustezanja primili na sebe zadatak, te, kad je pao mrak, skriveni stigoše do mosta Mulvijeva, i tamo se u okoljnim naseljima tako porazdijeliše, da je bio između njih Tiber i most. Tamo isto su oni doveli, da nije nitko znao, mnogo hrabnih muževa, a i ja sam poslao iz prefekture Reatinske, više odabranih mladića, čijim oružjem se često služim za sačuvanje države.

6.

Međutim, otprilike poslije trećeg sata, kada su već poslanici Alobrožana počeli sa velikom pratnjom preći most Mul-

vijev, a s njima i Volturcije, bi izvedena na njih navala. Trgnuše mačeve i oni i naši. Stvar je bila poznata samo pretorima, a ostalima nepoznata. Tada posredovanjem Pomptina i Flaka, utiša se bitka, koja je započela. Listovi, kolikogod ih je bilo kod one družbe, budu sa nedirnutim pečatima predani pretorima. Oni sami, uhvaćeni, budu u zoru k meni dovedeni. A ja sam Cimbra Gabinija, najopakijega začetnika svih ovih zločina, dok još nije ništa slutio smjesta pozvao k sebi. Zatim bude isto tako pozvan L. Statilije, a poslije njega K. Ceteg, najposlije pak dodje Lentul, mislim, jer je zbog pisanja listova prošle noći, preko običaja dugo bdio.

7.

Ma da su ujutro došli k meni, najveći i najslavniji muževi ove države u velikom broju, pošto su dočuli za stvar, i pristali, da prije otvorim pisma, nego što ih predam senatu, da se ne bi, ako se ništa ne bude pronašlo, činilo, da sam uludo uzrokovao koliku uzbunu građanstvu, rekao sam, da to ne ću učiniti, zato, da pred državno vijeće iznesem stvar nenačetu o opasnosti države. Jer Kvirićani, da se ono, što mi se dojavilo, nije otkrilo, ipak sam držao, da se u takovim opasnostima za državu ne trebam bojati prekora zbog opreza.

8.

Sazvao sam senat brzo u punome broju, kako ste vidjeli. Ali međutim odmah na opomenu Alobrožana poslao sam K. Sulpicija, pretora, hrabra muža, da iznese iz kuće Cetegove, ako bude što oružja, odanle iznese on vrlo velik broj bodeža i mačeva.

Uvedoh Volturcija bez Gala, na nalog senata zajamčih mu od države sigurnost upozorih ga, da ono što zna iskaže bez straha. Tada on reče, pošto se jedva odhrvao strahu, da on ima listove i naloge P. Lentula za Katilinu, da se on prikrade gradu s vojskom, i to što prije, to pak pomoću namjere, da bi bio spreman, kad oni, kako je naređeno i podijeljeno, sa svih strana zapale grad, i kad prirede neviđen pokolj, da pohvata bjegunce, i da se s ovim gradskim vođama združi.

9.

Uvedeni pak Gali izjaviše, da su im predani listovi i pravo prisega, na njihov narod, dani od Lentula, Cetega i Statilija, te da im je naloženo od ovih i od L. Kasija, da pošalju što prije konjanike u Italiju, pješaka, da im ne pomanjka. Lentul je pak ustvrdio po proročanstvima sibilskim, te po odgovorima vrača utrobnika, da je on onaj treći od Kornelija, kojemu je dosuđeno kraljevstvo i vlast nad ovim gradom. Prije njega bijahu Cina i Sulla, rekao je, da je ova godina presudna, za propast ovoga grada i države, koja da je dosta godina nakon odluke djevica, a poslije požara Kapitola dvadeseta.

10.

O tome pak rekoše, da su se prepirali Ceteg sa ostalima, jer se ostalima sviđalo da se načini pokolj i zapali grad na Saturnalije, a Cetegu se to činilo odviše dugo.

Da ne bilo predugo, Kvirićani, naredio sam donijeti listove, za koje govoraše, da su ih napisali. Najprije smo pokazali Cetegu pečat, prepozna ga, raskinuli smo vosak i čitali. Bijaše pisano njihovom rukom senatu i narodu Alobrožana, da će, što je obećao njihovim poslanicima, izvesti, ali moli, da i oni izvrše sve ono, što su njihovi poslanici na sebe preuzeli. Na to Ceteg, koji je tik pred tim govorio o mačevima i bodežima, koji su mu oteti, da je prijatelj dobrog oružja, skršen i uplašen spoznajom, odjednom ušutio. Predveden bi Satilije i prepozna i svoj pečat i rukopis, pročitan je list gotovo jednakog sadržaja, priznao je. Tada pokazah list Lentulu i zapitah ga, da li prepoznaje pečat. Potvrdi. Zaista je, rekoh, dobro poznat pečat tvoga djeda, vrlo slavna muža, koji je jedinstveno ljubio domovinu i sugrađane svoje, koja bi tebe, ma i nijema, morala odvratiti od zločina.

11.

Na isti način bude pročitan list na senat i narod Alobrožana. Počeo je najprije tajiti, ali malo kasnije pak, kad je čitava prijava iznesena te priopćena, digne se, upita Gale, što ima s njima, čemu su došli u njegovu kuću, isto Volturcija. Kad mu ovi kratko i jasno odgovoriše, po kome i koliko puta dođoše k njemu i upitaju ga nije li s njima govorio o proro-

čanstvu Sibilskom, tada on poludiv od zločina, pokaže, kolika je sila savjesti. Dok je to mogao zatajiti, priznade naprečac, iznad svih očekivanja. Tada ga ostavi ne samo poznati dar i vježba govornika, kojima je uvijek obilovao, nego i besramnost, radi jačine otkrića i dokazanog zločina, kojom nadvisivaše sve, pa i nepoštenje.

12.

Volturcije pak reče, neka odmah pokaže i otvori list, za koji je govorio, da mu ga je Lentul predao za Katilinu. I ovdje Lentul smeten, prepozna i svoj pečat i svoj rukopis. Bijaše bez imena, ali takav: »Tko sam, saznat ćeš od onoga, koga ti šaljem, budi muž, i misli na to, kako si daleko pošao, promisli, da li ti što više treba, i pobrini se, da zadobiješ pomoć svih, pa i najnižih.« Gabinije, zatim uveden, počeo se najprije drsko braniti, a na koncu nije zatajio ništa od onoga čime ga Gali optuživahu.

13.

Pa bar meni, Kvirićani, štogod oni uradili, mijenjali boje, bili su tako zaplašeni, tako izmicahu pogledom, tako se krišom međusobno pogledavahu, da se moglo primjetiti, ne da ih drugi odaju, nego da se odaju sami.

Pošto bijahu izdani i izloženi dokazi, Kvirićani, zapitah senat, što odlučuje o tako pogibeljnom stanju države. Poglavari izrekoše najoštrije i najhrabrije mišljenje, koje je senat bez ikakova promjene prihvatio. A jer još nije prepisan zaključak senata, izložit ću vam po pamćenju, Kvirićani, što je senat zaključio.

14.

Najprije su mi izražavali hvalu sjajnim riječima, što je država izbavljena od najvećih pogibelji, mojom hrabrošću, mudrošću i brižljivošću, zatim su pohvaljeni s pravom pretori L. Flako i K. Pomptin, jer sam se poslužio njihovim hrabrim i vjernim radom, isto tako slavio se hrabar muž, moj drug, zato, jer je saučesnike ove urote odbijao od namjera svojih i državnih. Pa tako zaključiše, da se P. Lentul preda pod nadzor, nakon što se odrekne preture, isto tako, da se predaju pod nadzor, K. Ceteg, L. Statilije i Gabinije, koji su svi bili prisutni, te to isto bude zaključeno za L. Kasija, koji je sebi namijenio palež grada, i za M. Ceparija, koji bijaše određen, da pobuni pastire u Apuliji, što je bilo dokazano i P. Furiju, koji je jedan od onih naseljenika, koje je Sula naselio u Fesule, te protiv K. Anija Hilona, koji je zajedno sa ovim Furijem bunio Alobrožane, te protiv P. Umbrena, slobodnjaka, za kog je ustanovljeno, da je prvi priveo Gale k Gabiniju.

15.

Senat je tako blago postupao, Kvirićani, zato, jer je držao, da se od tolike urote i tolikog mnoštva unutarnjih neprijatelja, mogu kaznom devetorice najpropalijih, uz spas države, popraviti srca ostalih. Poslije je isto tako određena svečanost zahvalnosti besmrtnim bogovima za njihovu naročitu zaslugu s mojim imenom, što je mene prvoga po osnutku toga grada zapalo, i ta svečanost je zaključena ovim riječima: »jer sam grad od paleža, građane od ubistva, Italiju od rata, oslobodio« Ova svečanost zahvalnosti, ako se sravni s drugima svečanostima zahvalnosti, to ih razlikuje, što su ostale određene nakon izvršenja, ova jedina nakon sačuvanja države. Dalje ono, što je trebalo najprije učiniti, učinjeno je i provedeno je. Naime P. Lentul, i ako je nakon otkrivanja dokaza i priznanja njegova, po sudu pretora, izgubio ne samo pravo pretora, nego i građana, ipak se odrekao službe, da budemo imali onaj obzir, koji nije imao K. Marije, presjajni muž, a da ne bi K. Glaucije, koji nije poimence spomenut, ništa odlučeno, kao pretora ubio, da budemo mi u kažnjavanju P. Lentula, kao privatnika riješeni svakoga obzira.

16.

Pošto sada, Kvirićani, imate griješne vođe najgorega i najtežega rata uhvaćene i uhićene, budite sigurni, da su sve čete Katiline, sve nade i sva sredstva, budući da su opasnosti od grada uklonjene, uništene, ovoga kad sam iz grada tjerao, predviđao sam to, Kvirićani, da bude li uklonjen Katilina, ne trebam se više bojati sanjarenja P. Lentula, niti L. Kasija, niti mahnite drskosti K. Cetega. On je bio jedini između svih, kog se trebalo bojati, ali jedino tako dugo, dok budu ga

okruživale zidine gradske. Sve je poznavao, svagdje imao pristup, svagdje je mogao nagovarati, pridobivati, buniti, a i usudio se, jer je imao um sklon zločinu, a uz um mu nije uzmanjkala spretnost ni jezik. Imao je već on za stanovite stvari određene i odijeljene stanovite ljude. Pa ni on, ako je što zapovijedio, nije to držao već izvedenim, već nije bilo ništa, što nije on sam nadgledao, obilazio, bdio nad svime i radio, mogao je podnositi zimu, žeđu i glad.

17.

Da nisam ja tog čovjeka, tako oštra, tako drska, tako spremna, tako lukava, tako u zločinu bdijuća, tako u propalim stvarima marna, iz domaće zasjede u tabor razbojnika protjerao, kažem ono, što mislim, Kvirićani, ne bih lako toliku silu zla odvrat tio od vaših glava. Ne bi on odredio nama Saturnalije, i ne bi toliko unapred odredio dan propasti i sudbine, niti bi uradio to, da se njegov pečat i list, kao svjedoci očitoga zločina uhvate. Ovo je sve provedeno sada u njegovoj otsutnosti, na nije nikada u privatnoj kući otkrivena krađa, koliko je jasno pronađena i otkrivena urota u tolikoj državi. Da je Katilina u gradu do danas ostao, i ako sam se ja, dok je ovdje boravio, svim njegovim osnovama protivio i spriječavao ih, ipak blago rečeno, morali bi se s njime boriti, i ne bi nikada, dok je on, kao neprijatelj u gradu boravio, izbavili državu tolikim mirom, tolikim spokojem i tako tiho.

18.

Premda sam ja, Kvirićani, sve tako izveo, da se čini, da je to izvedeno i predviđeno privolom i namjenom besmrtnih bogova, i mi to možemc dokučivanjem shvatiti, jer se čini vidljivo, da čovječanski um, nije mogao upravljati tako važnim stvarima, oni su nam dalje tako očigledno pomagali i pružali pomoć u ovim prilikama, da smo mogli vidjeti ih gotovo očima. Jer da pređem preko onoga, što su vidjele u noći na zapadnom nebu bak je i žar neba, da ispustim potrese, a obiđem ostala čuda, što su se tako mnogobrojna za mog konzulovanja desila, tako da izgleda, da spremaju besmrtni bogovi ono, što se sada dešava. Ovo pak, Kvirićani, što sada napominjem, nesmijem izostaviti.

19.

Vi se naime vjerojatno sjećate, da je za konzulovanje Kote i Torkvata, više stvari udario na Kapitolu grom, gdje su pomaknuta sa mjesta i kipovi bogova i bakrene zakonske ploče, pa i isti onaj Romul, koji je ovaj grad osnovao, udaren, za kog se sjećate, da je stajao zlatan, kao mališan, sisajući poluotvorenim ustima mlijeko na dojkama vučice na Kapitolu. U ono doba, pošto su se okupili promatrači utroba cijele Etrurije, rekoše, da nadolazi pokolj i vatra i propast zakona, građanski i domaći rat, i propast cijeloga grada i države, da nisu besmrtni bogovi, umilostivljeni na sve moguće načine, svojom pomoću isti sud poboljšali.

20.

I tako su se zbog odgovora njihovih održavale igre deset dana, a nije se ni jedna stvar propustila, koja bi mogla doprinijeti ublaženju bogova, i ovi su isti rekli, da se mora načiniti veći kip Jupitra i smjestiti na visoku mjestu, i okrenuti protivno, nego je stajao prije, prema istoku, te su rekli, da se nadaju, da ako bude onaj kip, kog sad gledate, okrenut prema istoku, te na trg i vijećnicu, da će se sve one osnove, koje budu uperene protiv grada i države, otkriti, tako, da će ih senat i narod rimski moći vidjeti. Postavljenje pak onoga kipa su tadanji konzuli dali u najam, no tako se sporo radilo, da ni za prijašnjih konzula, niti za nas, do današnjega dana nije namješten.

21.

Pri tome, tko može, Kvirićani, biti toliko nesklon istini, toliko vratoloman, toliko slaba uma, da zaniječe, da se to sve što vidimo, a naročito ovaj grad, ne upravlja voljom i silom besmrtnih bogova. Vi ste naime, jer se je pretkazalo, da se spreme pokolj, poar, propast države i to po građanima, što se je tada zbog veličine zločina, činilo nekome nevjerojatno jasno smo vidjeli,, da su to ne samo smislili, već i proveli griješni građani. A zar okolnost nije bila zaista toliko očigledna, da se čini, da se to desilo voljom najboljega i najuzvišenijega Jupitra, da kad su jutros zavjerenike i njihove potkazivače, vodili na moju zapovijed preko trga u hram Sloge, da se u

isti čas osovio kip. Ovaj pošto je bio namješten te prema vama i senatu okrenut, vidjeli ste kako je sve, što je zamišljeno protiv opstanka svih, obavljeno i otkrito.

22.

S toga zar nisu veće kazne i mržnje vrijedni oni, koji su pokušali ne samo vaše stanove i kuće, nego i hramove i svetišta bogova, baciti u pogubnu i griješnu vatru. Ovima, kad bih rekao, da sam se ja odhrvao, odviše bih si uračunavao i ne bih bio podnosiv, onaj, onaj Jupiter ih je pobijedio, on je htio, da se Kapitol, da se ovi hramovi, da se čitav grad, da se svi vi spasite. Pod vodstvom besmrtnih bogova, ja sam, Kvirićani, shvatio ovu odluku i namisao, te naišao na tako važne tragove zločina. Zaista ne bi Lentul i ostali unutarnji neprijatelji, tako ludo tolike tajne stvari povjerili i dali pisma nepoznatima i barbarima, da se nisu borili s nama besmrtnim bogovi ćutke, i oduzeli tolikoj drskosti pamet. Što dalje, da su se Gali iz države slabo umirene, koji narod još jedini preostaje, koji bi jedini mogao povesti rat protiv naroda rimskoga, da su oni zbog nade za vlašću, te najviše stvari, koja im je ponuđena sama po sebi od patricija, zapustili i vaš spas pretpostavili svojoj moći, nije li se to, mislite, desilo pomoću božjom?, osobito, kad nas nisu mogli savladati?

23.

Zato, Kvirićani pošto je zaključena svečanost zahvalnosti svim božjim uzglavnicama, slavite ove dane sa ženama i djecom vašom. Jer često su se davale pravedne i dužne počasti besmrtnim bogovima, ali nikada pravednije. Spaseni ste naime od najokrutnije i najjadnije propasti, spaseni bez klanja, bez krvi, bez vojske, pobijedili ste, bez nemira, mirno sa mnom, kao vođom i zapovjednikom.

24.

Napokon imajte na pameti, Kvirićani, sve građanske nesloge, ne samo onih, o, kojima ste čuli, nego i onih, koje ste sami vidjeli i osjetili. L. Sulla je zatro P. Sulpicija, bacio je iz grada K. Marija, čuvara ovoga grada, mnoge hrabre muževe je dijelom iz države izbacio, a dijelom ubio. Kn. Oktavije je

kao konzul, istjerao oružjem iz grada svoga druga, svako mjesto ovdje bilo je lješinama tjelesa i krvlju građana preplavljeno. Pobjedi nakon toga Cina sa Marijem, onda pošto su ubijeni najslavniji muževi, ugašena su svjetla države. Okrutnost ove pobjede osvetio je kasnije Sula, nije potrebno ni reći kolikim smanjenjem građana, kolikim gubitkom po državu. Kad se M. Lepid zavadi sa vrlo slavnim i hrabrim mužem Kv. Katulom, ne zada toliko boli državi propast njegova, koliko ostalih.

25.

I ako su bile one zavade takove, Kvirićani, da se nisu odnosile na razaranje, nego na promjenu države, ne da ne bude ni jedne države, nego da u onoj, koja je, budu oni poglavari, niti da ovaj grad izgori, nego, da oni u njemu cvatu. Pa ipak sve one zavade, od kojih ni jedna nije tražila propast države, bile su te vrste, da su završene ne pomirenjem, već pokoljem građana. U ovome pak jedinome, od ljudskog pamćenja, najvećem i najokrutnijem ratu, kakav rat nije nikada ni jedno barbarstvo vodilo sa svojim narodom, u kojem je ratu vladao zakon Lentula, Gabinija, Cetega i Kasija, da svi, koji će u spašenom gradu biti spašeni, da se pribroje broju neprijatelja. Ja sam tako radio, Kvirićani, da ostanemo svi sačuvani, i kad su neprijatelji držali, da će samo toliko građana preostati, koliko će ih izbjeći beskrajnom pokolju, a od grada toliko pak, koliko ne uzmogne požar obuhvatiti, ja sam grad i građane sačuvao zdrave i nepovrijeđene.

26.

Za sve ove tolike stvari, Kvirićani, ne tražim od vas nikakovu nagradu za odvažnost, nikakova znaka časti, nikakova spomenika priznavanja, jedino vječno sjećanje na ovaj dan. Želim, da budu smješteni i pohranjeni u dušama vašim svi, svi uspjesi moji, svi ukrasi časti, spomenici i slave, znaci pohvale. Ništa me ne može šutke razveseliti, ništa nijemo, ništa konačno te vrsti, što bi mogli postići i manje vrijedni. U sjećanju vašem, Kvirićani, naša stvar će bujati, razgovorima rasti, književnim djelima se ukorijeniti i učvrstiti, i ja naslućujem, da će ovaj dan, za koji se nadam, da će biti vječan, pro-

glašen, na spas grada i na uspomenu moga konzulata, da su se u isto doba našla dva građana u ovoj državi, od kojih je jedan granice vaše države odredio, ne na zemlji, nego na nebu, a drugi spasio sjedište te iste države.

27.

No pošto nije kod onih djela, koja sam ja proveo ista sreća i odnos, kao kod onih, koji su vodili vanjske ratove, jer ja moram sa ovima, koje sam pobijedio i podvrgnuo življeti, dok su oni ostavili neprijatelje dijelom ubijene, dijelom uništene, na vama je, Kvirićani, bditi, da ako drugima njihova djela pravo čine, mene moji ne bi nikada oštetili. Da naime duše ljudi najdrskije opakih i kletih, ne uzmognu vam naškoditi, pobrinuo sam se, a da meni ne naškode, vama je starati se. I ako meni samome, Kvirićani, od istih ništa naškoditi ne može.

Velika je naime i dobra obrana, koju sam si zauvijek stekao kod dobrih građana, veliko je dostojanstvo države, koje će me uvijek šutke braniti, velika je sila savjesti, koju će oni, koji je zanemarurju sami izdati, kad je budu htjeli povrijediti.

28.

Ima i u mene srca, Kvirićani, da ne uzmaknem ni pred čijom drskošću, nego ću nasuprot na sve nepoštene uvijek napadati. I kada bude sva najezda domaćih neprijatelja suzbita od vas, na mene jedinoga se okrenula, morati ćete gledati, Kvirićani, kakav položaj želite poslije za one, koji su se za vaš spas izložili svim mržnjama i propastima, za mene bar sama, što ima još, što bi se dalo pridobiti za užitak života, osobiti pak, kad ni u štovanju vašem, ni u slavi krijeposti, ne vidim ništa višeg, kamo bih bio voljan se popeti?

29.

To ću doista uraditi, Kvirićani, da ono što sam proveo u konzulovanju, privatno čuvam i uresim, da ako sam na se u čuvanju države namaknuo kakovu mržnju, ona će pasti na mrzioce, a meni posluži na slavu. Konačno, tako ću upravljati državom, da ću se uvijek sjećati, što sam proveo, i da se staram, da se vidi, da je to provedeno hrabrošću, a ne slučajem.

Vi Kvirićani, budući da je već noć, iskažite štovanje Jupitru, čuvaru ovoga grada i vas, i otiđite vašim kućama, te ih, i ako je pogibao prošla, ipak jednako, kao i prošle noći stražama i bdijenjem čuvajte, a da to ne budete morali predugo činiti, i da uzmognete živjeti u neprekidnom miru, postarat ću se ja.

Govor četvrti

1.

Vidim, sabrani oci, da su lica i oči sviju vas uprti u mene. Vidim, da ste vi zabrinuti ne samo za vas i za državu, nego također, ako bude ova odbijena, i zbog moje opasnosti. Meni je ugodna u nevolji, i mila u boli vaša blagonaklonost prema meni, ali nju, tako vam besmrtnih bogova, odložite, zaboravite na moj spas, mislite na sebe i na svoju djecu. Ako je meni dosuđena ova sudba konzulata, da snosim sve gorčine, sve boli i muke, podnosit ću ne samo hrabro, već također i rado, samo ako se mojim naporima postigne spas i dostojanstvo vama i narodu rimskome.

2.

Ja sam onaj konzul, kome nije trg, na kome se sadržaje svaka pravednost, nije polje, posvećeno konzularskim auspicijama, nije vijećnica najveće utočište sviju naroda, nije dom zajedničko sklonište, nije postelja dana za počinak, napokon nije ova stolica časti, bila ikada prosta od smrtne opasnosti zasjeda. Ja sam mnogo prešutio, mnogo podnio, mnogo dozvolio, mnogo uz neku moju žalost, a uz vaš strah, ispravio. Sada, ako besmrtni bogovi hoće takav konac moga konzulata, da vas i narod rimski od najjadnijega pokolja, žene i djecu vašu i vestalske djevice od najoštrijeg zlostavljanja, hramove i svetišta, ovu najljepšu domovinu sviju nas od najstrašnijeg požara, čitavu Italiju od rata i pustošenja istrgnem, bilo kako mi sudbina pretstojala, pokorit ću se. Konačno ako je P. Lentul mislio, potaknut od proroka, da će njegovo ime biti kobno za propast države, zašto se ja ne bih radovao, što je moj konzulat postao skoro odlučan za spas naroda rimskoga.

3.

S toga, sabrani oci, pobrinite se za sebe, starajte se za

domovinu, spasite sebe, žene, djecu i imetak vaš, branite ime i spas naroda rimskoga, prestanite mene štediti i misliti na mene, jer prvo se moram nadati, da će svi bogovi, koji štite ovaj grad meni za ono, kako sam zaslužio, iskazati hvalu, a zatim, ako se štogod desi, mirne ću duše i spremno umrijeti. Jer ne može stići sramotna smrt hrabroga muža, niti prerana, onoga, tko je bio konzul, niti bijedna mudraca, pa ipak ja nisam tako tvrd, da se ne bi ganuo, žalošću najmilijeg i najljubljenijeg prisutnog brata, i suzama svih ovih, sa kojima me vidite okružena. Niti moje srce ne zove natrag u kuću često onesviještena žena i kćer, klonula od straha, te malen sinčić, kog kako mi se čini, drži država, kao taoca moga konzulata, niti onaj moj zet, koji mi stoji pred očima očekujući konac ovoga dana. Sve to mene dira, no u onom smislu, da budu svi sa vama spašeni, makar mene i uništila koja sila prije, nego da oni i mi izginemo zajedno sa propašću države.

4.

S toga, sabrani oci, prionite uz spas države, osmotrite okolo na sve oluje koje prijete, ako ih ne predusretnete. Ne dovodi se Tiberije Grakh, pošto je htio po drugi puta postati pučki tribun, ni K. Grakh, pošto je pokušao pobuniti zemljištarce, ni L. Saturnin, pošto je ubio K. Memija, na neku konačnu raspravu i pred sud vaše strogosti. Zatvoreni su oni, koji su ostali u Rimu na požar grada, na pokolj svih vas, da prime Katilinu, uhvaćeni su listovi, pečati, rukopisi, ukratko priznaje svakog pojedinog, uzbunjuju se Alobrožani, uzbunjuju se robovi, dozivlje se Katilina, ta je zamisao bila zasnovana, da ubivši sve, ne bude nitko ostao, da oplakuje ime naroda rimskoga, i da jadikuje zbog tolike nesreće države.

5.

Sve su ovo potkazivači izjavili, krivci su priznali, a vi ste mnogim osudama presudili, prvo što ste mi biranim riječima iskazali hvalu i priznali, da je mojom hrabrošću i marljivošću otkrivena urota propalica, jer ste P. Lentula primorali, da se odrekne preture, nadalje, jer ste odlučili, da se on i ostali o kojima ste izrekli osudu, moraju predati pod nadzor a najvećma, što ste odredili s mojim imenom svečani ophod, koju čast

u vrijeme mira, nije nitko postigao prije mene. Konačno ste jučeranjeg dana predali najsjajniju nagradu poslanicima Alobrožana i T. Volturciju. Ovo je sve takovo, da se čini, da ste one, koji su poimence predani pod pasku, bez ikakvog oklijevanja osudili.

6.

Ali ja sam vam počeo predlagati, sabrani oci, kao sasvim novo, i što sudite o činjenici, i što mislite o kazni. Najprije ću kazati ono, što je dužnost konzula. Ja sam već odavna uvidio da se u ovoj državi podiže velika mahnitost, i da se snuju i potsrekuju neka nova zla, ali ovu tako i toliko pogubnu urotu, da snuju građani, to nisam nikada mislio, Sada bilo kako kuda mu drago naginju vaše misli i osjećanja, morate se prije noći odlučiti. Vidite koliki vam je zločin iznesen. Ako držite da je malo njih u taj zločin upleteno, kruto se varate. Na šire, nego se dalo misliti, to je zlo rasprostrto, razlilo se ne samo po Italiji, već je također prešlo i Alpe, te potajno gmižući zahvatilo je već mnoge pokrajine. Ono se na nikakav način ne može ugušiti ustavljanjem ili odgađanjem, na koji vam se god način svidi, morate hitno postupati.

7.

Vidim, da do sada postoje dva mišljenja, jedno od D. Silana, koji drži, da treba one, koji su ovo pokušali razoriti, kazniti smrću, drugo od K. Cezara, koji otklanja smrtnu kaznu, a prihvaća sve strogosti ostalih kazna. I jedan i drugi se kreće i prema svome dostojanstvu i prema veličini događaja u najvećoj strogosti. Jedan misli, da se oni, koji su pokušali sve nas, narod rimski lišiti života, razoriti državu, uništiti ime naroda rimskoga, da ne smiju ni časak uživati život i ovaj zajednički zrak, i napominje, da je ovakova vrsta kazne bila često puta upotrebljena prema nepoštenim građanima u ovoj državi. Drugi misli, da besmrtni bogovi nisu odredili smrt u svrhu kazne, nego je ona ili potreba prirode, ili odmor napora i bijeda. I tako su je, mudraci nikada preko svoje volje, a hrabri također često rado željeli. Okovi pak i to neprestani za sigurno su pronađeni za osobitu kazan bezbožnog zločina. Nalaže, neka se porazmjeste po gradovima. Čini se, da je ova stvar nepravedna, ako ju hoćeš zapovijediti, a skopčana poteškoćama, ako je hoćeš predložiti. Ipak neka se odluči, ako se svidi.

8

Ja ću najme preuzeti na sebe i naći ću, kako se nadam, onog koji ne će držati, da je dužnost njihova dostajanstva odbiti, što ćete vi radi spasa sviju odrediti. On namjenjuje tešku kaznu gradovima, ako bi tko od njih utekao, postavlja okolo strašne straže, dostojne zločina propalica. Pridodaje, da ne može nitko ublažiti kaznu onih, koje je osudio ili senat ili puk. Čak im oduzimlje i nadu, koja jedina običava tješiti ljude u bijedi, osim toga zapovijeda, da im se dobra zaplijene, jedino se život ostavlja tim griješnim ljudima, koji kad bi im se oduzeo, bi ih riješio mnogih boli duše i tijela, te svih kazna za zločin. I zato, da neki strah bude nepoštenima u životu pred očma, oni stari, su htjeli, da u podzemlju budu određene neke takove kazne za bezbožnike, jer su jasno razabrali, da ako budu ove otklonjene ne će se trebati bojati ove smrti.

9.

Sada, sabrani oci, ja vidim konačno, što je moja zadaća. Ako primite mišljenje K. Cezara, jer je on u državi pošao tim putem, za koji drži, da je puku povoljan, moguće ću se trebati da bojim manje napadaja od puka, kad je ovaj začetnikom i punomoćnikom toga mišljenja, ako ono drugo prihvatite, ne znam, ne ću li si navući veće neprilike. No ipak, neka pobjedi korist države razloge naših opasnosti. Imamo naime Cezarovo mišljenje, kao što je zahtjevalo njegovo dostojanstvo i odličnost njegovih pređa, kao jamstvo vječite naklonosti prema državi. Razabralo se, koja je razlika između lakoumnosti govornika u skupštini i uvjerenja onoga, koji savjetuje za spas države, koje je zaista korisno puku.

10.

Ja uviđam, da od onih samih, koji žele biti smatrani, da su skloni puku, da je mnogi otsutan, očito da ne bi iznio mišljenje o životu građana rimskih. On je prekjučer odlučio, da se dadu pod pasku građana rimskih, i meni dosudio svečanost, a prokazateljima je jučer odredio najbogatije nagrade. Ovo

već nije nikome sumnjivo, tko je krivcu odredio nadzor, istražitelju svečanost, prokazatelju nagradu, što je u čitavoj parnici, koja ide pred sud, mislio. Ali zaista K. Cezar zna, da je ustanovljen Sempronijev zakon o rimskim građanima. Onaj pak, koji je neprijatelj države, ne može ni na koji način biti njezin građanin. Napokon, sam predlagač Sempronijeva zakona, podnio je kaznu države bez zapovijedi puka. On isto tako, kako sam ne drži, da se takav lakomislenik i rasipnik, može nazvati prijateljem naroda, koji je tako okrutno smišljao o uništenju naroda rimskoga i o propasti ovoga grada. I tako on najkotkiji i najblaži muž, ne oklijeva, da preda P. Lentula u vječnu tamnicu i okove, i određuje za u buduće, da se nitko ne bi hvalio ublaženjem kazne ovoga i poslije toga, da bi se mogao pokazati prijateljem puka, na propast naroda rimskoga. Pridodaje tako zaplijenu dobara, da se svim tjelesnim i duševnim mukama pridruži još oskudnost i prosjačtvo.

11.

S toga, budete li se za to odlučili, dati ćete mi dragog i ugodnog suradnika u objašnjavanju puku, a ako budete voljeli prihvatiti Silanovo mišljenje. lako ću obraniti sebe i vas od prijekora zbog okrutnosti i dokazat ću narodu rimskome, da je to bilo kud i kamo blaže. Premda, sabrani oci, koja bi oštrina mogla biti kažnjiva kod tolike veličine zločina? Jer i ja sudim prema mojem osjećanju, pošto bi mi tako bilo slobodno uživati s vama u spašenoj državi, kako ja, na to, da sam u toj parnici nešto oštriji, mene ne nagoni na to okrutnost srca, jer tko je od mene blaži! Nego me vodi neka osobita čovječnost i milosrđe. Jer mi se čini, da vidim ovaj grad, svjetlo zemlje i kulu svih naroda, gdje se jednim nenadanim požarom ruši. Gledam u duši, u zakopanoj domovini bijedne i nepokopane gomile građana, kreće mi se pred očima Katevog lik i bijes, gdje se veseli nad vašim pokoljem.

12.

Kad sam si zamislio Lentula, kako vlada, kao što je sam priznao, da se nadao prema proročanstvu, da je ovaj obukao Gabinija u gramiz, da je došao Katilinina s vojskom, zatim naricanje majka obitelji, onda bijeg djevica i dječaka, oskvrnjivanje Vestalinka, zgražam se, i budući, da mi se to čini veoma bijedno i vrijedno za žaljenje, zato ću se pokazati strog i oštar prema onima, koji su to htjeli počiniti. Ta i pitam, ne bi li, koji otac obitelji, pošto mu je rob ubio djecu, smaknuo ženu, spalio kuću, čim oštrijom kaznom kaznio, bi li se on činio blag i milosrdan, ili najnečovječniji i najokrutniji, meni se zaista čini bezdušan i tvrd poput željeza, koji ne bi ublažio svoju bol i muku, sa boli i mukom onog, koji je naškodio. Tako i mi prema ovim ljudima, koji su htjeli ubiti nas, žene i djecu našu, koji su pokušali da razore kuće svakog pojedinog od nas i ovaj zajednički stan države, koji su mislili da narod Alobrožana smjeste na ruševinama ovoga grada i na pepelu izgorjele države, ako na ruševinama ovoga grada i na pepelu izgorjele države, ako budemo najoštriji, biti ćemo držani milosrdnima. Budemo li htjeli biti popustljivi, morat ćemo se podvrgnuti glasu najveće okrutnosti zbog propasti domovine i građana.

13.

Osim, ako se kome prekjučer pričinio K. Cezar, najhrabriji i najobljubljeniji muž u državi, okrutniji, kad je izjavio, da treba muža njegove sestre najodličnije žene, u njegovoj prisutnosti, i dok je on slušao, lišiti života, kad je iskazao, da je njegov djed ubijen na konzulov nalog i njegov mladi sin, koga je otac poslao, kao poslanika, bio je usmrćen u zatvoru. Od tih djela, koje je slično ovome? Koja osnova zamišljena za razorenje dr.ave? Tada je u državi zavladala neka volja za popustljivošću i neko natjecanje stranaka, ali u ono vrijeme, djed ovoga Lentula, najslavniji čovjek, gonio je naoružan Grakha. On je također zadobio tešku ranu, samo, da se ne umanji vrijednost države. Ovaj, da pozivlje Gale, da poruši temelje države, buni robove, dozivlje Katilinu, dodijeljuje nas Cetegu, da nas okrutno ubije, a Gabiniju da ostale građane pokolje, Kasiju, da zapali grad, Katilini, da opustoši i orobi čitavu Italiju. Mislim, da se bojite, da se ne bi činilo, da ste što odviše oštro odlučili u ovom tako groznom i nepoštenom zločinu. Mnogo se više treba bojati, da se ne pričinimo zbog popustljivosti kazne okrutni prema domovini, nego da bi se zbog kažnjavanja pričinili prema najljućima neprijateljima odviše oštri.

14.

Ali ovo što sam dočuo, sabrani oci, ne mogu zatajiti, jer se pronose glasovi, koji stižu do mojih ušiju, za koje se čini, da se boje, da ja ne bih imao dosta straža, da se provede ono, što ste vi jučer zaključili. Sve je određeno spremno i pedviđeno, izabrani oci, sa mojom najvećom brigom i revnošću, onda isto tako još većom sklonošću naroda rimskoga, da spasi najvišu vlast i sačuva zajedničko dobro. Svi prisustvuju, ljudi iz svih staleža, svih vrsta, napokon svih doba, trg je pun, puni su hramovi oko trga, puni su svi ulazi ovoga hrama i mjesta. Tu se desila parnica po osnutku grada jedina, u kojoj svi osjećaju jedno te isto, osim onih, koji misle, da moraju propasti, odlučiše radije sa svima, nego da sami poginu.

15.

Ove ja ljude izuzimljem i rado odjeljujem i ne držim, da se trebaju držati za nepoštene građane, nego za najžešće neprijatelje. Ostali pak, o besmrtni bogovi, kolikom mnogobrojnošću, kolikim nastojanjem, kolikom hrabrošću se slažu za zajednički spas i dostojanstvo. Zašto da ja ovdje spominjem vitezove rimske koji vama tako ustupaju prvenstvo roda i vijeća, da se s vama natječu u ljubavi prema državi, koje zbog mnogogodišnje zavade ovoga reda, pozvani su natrag na druževnost i slogu, današnji dan, ova parnica ih s vama spaja. Koji savez sklopljen za moga konzultovanja, ako budemo, kao trajan podržavali, jamčim vam, da poslije toga nijedno zlo građansko ili domaće, ne će zadesiti ni jedan dio države. Jednakim nastojanjem za obranu države vidim, da su se sastali pretstojnici kotara, vrlo hrabri muževi, isto tako svi pisari, koje vidim, da ih je slučajno ovaj dan kod državne blagajne sakupio, kako u očekivanju sudbine obraćaju pažnju na zajednički spas.

16.

Čitavo mnoštvo slobodnjaka je prisutno, i također oni, koji su neznatni. Jer tko je, kome ne bi ovi hramovi, pogled na grad posjedovanje slobode, napokon samo ovo svjetlo i zajednička zemlja domovine, bila koliko mila, toliko slatka i ugodna.

Vrijedno je, sabrani oci, upoznati nastojanje slobodnjaka,

koji svojom krijepošću su postigli sreću ovoga državljanstva, u istinu smatraju nju svojom domovinom, koju, neki, koji su ovdje rođeni, i to rođeni od visoka roda, nisu smatrali svojom domovinom, nego gradom neprijatelja. No što ja ove ljude i redove spominjem, koje je privatno dobro, koje je zajednička država, koje je konačno sloboda, ona koja je naslađa, potakla, da treba braniti spas domovine. Nema ni jednoga roba, koji je u toliko podnošljivom stanju ropstva, koji se ne bi zgražao zbog drskosti građana, koji ne bi želio, da ovo ostane, koji ne bi u koliko smije i u koliko može doprinio dobre volje za opći spas.

17.

Zato, ako možda koga od vas to uznemiruje, što se čuje, da neki svodnik Lentulov trčkara oko radionica, i da se nada, da se mogu novcem pobuniti duše oskudnika i neupućenih, to se je doduše započelo i pokušalo, ali nisu nađeni ni jedni tako bijedni sudbom ili propale volje, koji ne bi htjeli spasiti samo ono mjesto svoje stolice i poslovanja i svakdanjeg obrta, koji ne bi sobicu i onaj svoj malen krevet, koji napokon ne bi ovaj tok bezbrižnog života.

Mnogo pak veći dio onih, koji su u mjenjačnicama, dapače, jer to više treba ustvrditi, ovaj red najviše ljubi zajedničku sigurnost, jer svaki obrt, svaki rad i način sticanja imetka, podržaje se brojnošću građana, a hrani mirom, kojih se imetak obično umanjuje, ako su mjenjačnice zatvorene, što im napokon pretstoji, kad bi bile spaljene?

18.

Pošto je tome tako, sabrani oci, vama straže naroda rimskoga ne manjkaju, nastojte, da se pokažete, da ni vi ne manjkate narodu rimskome. Imate konzula, koji se iz premnogih opasnosti i zasjeda, te iz ruku smrti, ne za svoj život, nego za spas vaš, spasio, svi se redovi slažu zbog sačuvanja države dušom, voljom i glasom. Opkoljena bakljama i oružjem bezbožne urote, zajednička domavina, ponizno vam pruža ruke, preporuča vam sebe, život sviju građana, kulu i Kapitol, žrtvenike senata, onaj vječni Vestin oganj, hramove i svetišta svih bogova, zidove i kuće grada, predaje. Osim toga, danas morate odlučiti o

vašem životu, o životu vaših žena i djece, o imetku sviju, o stanovima i ognjištima vašim.

19.

Danas imate vođu, koji misli na vas, a zaboravlja sebe, koja se olakšica uvijek ne pruža, imate sve staleže, sve ljude, čitav rimski narod, što jedno te isto osjeća, što u današnjoj građanskoj parnici, prvi puta vidimo. Zamislite, kolikim naporima osnovanu državu, kolikom hrabrošću uspostavljenu slobodu, kolikom dobrotom bogova umnoženi i nagomilani imetak, bila bi gotovo jedna noć razorila. Da se ovo nikada poslije toga ne bude moglo po građanima ne samo izvesti, nego niti zamisliti, to treba današnjim danom predusresti. Ali ovo sam ja govorio, ne da vas, koji meni u brizi gotovo prednjačite, ponukam, nego da se vidi, da je moj glas, koji treba biti u državi prvi, izvršio dužnost konzula.

20.

Sada, prije nego se vratim na osudu, da malo o sebi govorim. Ja, kolika god je četa urotnika, koju vidite, da je veoma velika, vidim, da sam toliko mnoštvo neprijatelja zadobio. Ali ja to držim sramotnijim, slabijim i zabačenijim. Ako bi ikada i čijim bijesom i zločinom ova četa više mogla, nego vaše, i dostojanstvo države, ipak ja, izabrani oci, se ne ću zbog mojih činova i savjeta pokajati. Jer smrt, kojom se možda oni meni prijete, svima je spremljena, u životu, ali toliku slavu, kolikom ste vi mene vašim zaključcima počastili, nitko nije postigao, jer ostalima dodijelili ste vi hvalu, zato što su dobro upravljali, a meni jedinome zato, što sam spasio državu.

21.

Bio je onaj slavan Scipion, kojega mudrošću i hrabrošću se Hanibal mogao povratiti u Afriku i ostaviti Italiju, kitio se i drugi Afrički izvanrednom slavom, koji je dva grada, najviše neprijateljska ovoj državi Kartagu i Numanciju razorio. Držao se za odlična muža ovaj Paulo, čija je kola nekoć najmoćniji i najplemenitij kralj Perzej počastio. Bio je vječne slave Marije, koji je dva puta izbavio Italiju od opsade i straha ropstva, svima se je pretpostavljao Pompej, čije slavne i hrabre krijeposti se poklapaju, onim istim krajevima i granicama, kojima

i tok sunca, bit će zaista među pohvalama ovih nešto mjesta i za moju slavu, osim ako nije možda veće djelo pronaći pokrajine, kuda bi mogli izaći, nego pobrinuti se, da imaju i oni, koji su otsutni, kuda da se povrate, kao pobjednici.

22.

Makar je u jednome pogledu položaj vanjske pobjede bolji, nego domaće, jer neprijatelji tuđega roda ili potlačeni robuju, ili ako budu primljeni drže se vezani dobročinstvom, koji su pak od broja građana nekom bezumnošću iskvareni počeli biti jednom neprijatelji domovine, one pošto bi ih suzbio od propasti države, ne bi mogao niti silom obuzdati, ni dobročinstvom ublažiti. S toga uviđam, da sam preuzeo na sebe vječiti rat sa propalim građanima. Taj se ali može vašom i svih dobrih pomoću, i sjećanjem na tolike pogibelji, koje ne samo u ovom narodu, nego i u govorima i u srcu sviju naroda biti uvijek uvriježena, uzdajem se, da se taj rat može od mene i mojih lako suzbiti. Zaista ne će se nikakva takova sila pronaći, koja bi mogla savez vaš i vitezova rimskih i toliku suglasnost svih dobrih uzdrmati.

23.

Kad je tome tako, za vrhovno zapovjedništvo, za vojsku, za pokrajinu, koju sam napustio, za slavlje i ostale znakove, koje sam za čuvanje slobode i grada i vas, odbio, za zaštitu i gostoprimstva pokrajinska, koje ipak svojim gradskim sredstvima ne manjim naporom podržavam, nego li si ih stičem, za sve te dakle stvari, za moju prema vama osobitu sklonost i za ovu moju marljivost, koju opažate, za sačuvanje države, ništa od vas ne tražim, osim uspomene na ovo doba i na čitav moj konzulat, koja dok bude u vašim dušama urezana, smatrat ću, da sam ograđen najsigurnijim ziđom. Bude li moju nadu sila nepoštenih prevarila i svladala, predajem vam mog malenog sina, koji će zaista dosta zaštite naći ne samo za spas, već i za dostojanstvo, budete li se sjećali, da je ovo sin onoga, koji je sve to uz vlastitu opasnost spasio.

24.

Stoga o najvećem spasu vašem i naroda rimskoga, o supru-

gama i djeci vašoj, o žrtvama i ognjištima, o svetištima i hramovima, o kućama i domovima čitavoga grada, o državi i slobodi, o spasu Italije, o cjelokupnoj državi odlučite pomno i savjesno, kako ste otpočeli, te hrabro. Imate onoga konzula, koji ne će oklijevati, da se pokori vašim odlukama, i ono što odlučite, dok god živi, braniti i sam po sebi izvesti.

IZDANJE KNJIŽARE A. ĆELAP, ZAGREB
TISKARA M. ZAGOTTA, ZAGREB, PALMOTIĆEVA UL. 25